

KÁLMÁN KIRÁLYUNK 1099-IKI PEREMYŰSLI CSATÁJA.

Az orosz őskrónika nyomán.

(Második közlemény.)

Fájdalom, mind a két forrásunk olyan kevés adatot nyújt s azt is oly zavarosan, hogy az egyeztetés egyébként nem nehéz feladata felette nagy nehézségekkel jár.

A krónikákról e tekintetben már szólottunk. «És mégis nincs más mód, mint... a középkori krónikákat használni ez események történetének előadásában s egyeztetni a mennyire lehet az okmányhitelességű byzanti Taktikákban előadott *nemzeti szokásokkal és jellemmel*» (sőt épen csak a hadi szabályokkal!) Salamon F. e kifejezéseiben, hogy «a középkori krónikák (hazaiak úgy mint idegenek, még a görögök is) a tudatlanság és ferde észjárás örök monumentumai,» és «az okmányhitelességű byzanti taktika», erősen túloz. A középkori szerzetesnek, a ki a világról lemondva czellájába vonult, érdeme az, hogy egyáltalán írt. Az ő czellájába a világból ugyan mi hatolt, főleg hadi dolog? Viszont, akár kedvtelésből, akár pedig gyakorlati czélből lett legyen írva a Leó «okmányhitelességű» taktikája, a kútfői értékét 1904-ben bírálat alá vevén Gyomlay Gyula, arra a végeredményre jutott, hogy «mindazon részei, melyek Mauriciuson alapulnak, történeti és tárgyi szempontból teljességgel értéktelenek, a turkokra vonatkozó részleteknek pedig egyáltalában nincsen helyök a magyar történeti kútforrások között mindaddig, míg valakinek Leótól és Mauriciustól egészen független források alapján sikerül bebizonyítani

azt, hogy a VI. századbéli avar nép életmódja és hadiszokásai a IX—X. századbéli magyarokéival teljesen megegyezők voltak». ¹ Szóval még erősebb, megbélyegzőbb, a kútfőt egyenesen megsemmisítő itélettel sújtja, mint Salamon a krónikákat. Pedig Leó tudománykedvelő és császár volt és kívül róla, a mi a krónikairó szerzetesekről nem volna csoda, hogy a mit a turkokról írt, azt 300 évvel előbb Maurikios az avarokról és az ő korabeli turkokról írta. A tartalom tehát átvett, nem az övé. Az átvételnél pedig «még annyi éleselméjűséggel, de még csak gonddal sem dolgozott, hogy a modern kutató fel ne ismerhetné eljárásának gyámoltalanságát, következetlenségét». ² Egyrészt az érthetlenségig megrontotta az eredeti szöveget, másrészt üres szótöltelekkel tömte meg. Klasszikus példája a szövegromlásnak éppen a turkok sajátos hadirendjéről, a lesvetésről szóló rész. Maurikios azt mondja (IV. 1.), hogy a lesvetés egyik, a sereg nagyobb részével intézendő módja «alkalmas a szőke és minden «atakon nép ellen.» Leót az atakon-taxis, hadirend nélkül való kifejezés, melyet Maurikios a XI. 2. a skytha népekre is alkalmaz, arra vitte, hogy a lesvetés másik, a sereg kisebb felével eszközendő fajtát éppen a skythák, minők a turkok, és más hasonló népek ellen valónak mondja, mivelhogy ezek is

¹ Böles Leó taktikája mint magyar tört. kútforrás. Akad. ért. a nyelv- és széptud. kör. XVIII. k. 1. sz. 1902. 68. l. A munka 2 szakasza közül az 1-ső igen meggyőzően állapítja meg, hogy Maurikios taktikája 300 évvel korábbi a Leónál. A 2-dikban taglalja Leó XVIII. fejezetének és a turkokra vonatkozó többi helyeinek viszonyát Maurikioshoz s kimutatja, hogy Leó csaknem mindent Maurikiosból vett át, de hebehurgyán; tehát mert 300 éves dolgokat vitt át s az átvitelt is bárgyú módon eszközölte, nem állhat meg. Gyomlaynak Pauler válaszolt, védelmére kelvén Leónak, s kimondotta, hogy a magyar történetírásnak nincs oka, hogy Leót kútfői sorából kitérülje, sőt Gyomlay megállható gáncsait figyelembe véve még nagyobb lelki megnyugvással fogja használni, mert ha csak ez a hibája Leónak, úgy elsőrangú kútfőnknek kell tekintenünk. — Századok, 1903. 57—63. l. Gyomlay sokkal alaposabban dolgozott, semhogy lebecsülni lehetne. Mindezenesetre eredményeket ért el, melyeket Leó használatánál figyelembe kell vennünk. Viszont Paulernek igaza van abban, hogy Gyomlay túlmént a határon, mint alább látni fogjuk, t. i. miben és mennyiben?

² Gyomlay id. m. 67. l.

«atakta», holott Maurikiosnál (IV. 2.) a lesvetésnek ez a másik módja éppen a skythák sajátos harezmodora.

E szerint egyik forrásunk, a krónikák, alig adván használható anyagot, a másik, a Maurikiosból hebehurgyán «átgyömöszölt», hogy Gyomlay szavával éljek, Leó-fele taktika meg épenséggel teljesen törlendő lévén, érthető, hogy első feladatunk megállapítani ismerni vélt, de immár megdőltnek veendő régi haditaktikánk mibenlétét és hogy ez a feladatunk ilyen körülmények között szinte lehetetlen.

Ha Gyomlaynak ez a végső következtetése helyes, már pedig ő komoly tanulmányozás alapján mondotta ki, tehát igaznak kell lennie, akkor őseink ismerni vélt régi hadi taktikáját jóformán teljesen ismeretlennek kell tartanunk.

Sem terem, sem szándékom nincsen Gyomlayval vitába ereszkedni. Nemesak azért, mert magam is letagadhatatlannak tartom az általa megalapított hebehurgia átírást, de nem vitázom azért sem, mert nem czélom Leó taktikájának, mint kútfőnek a visszaállítására. Nekünk csak őseink régi taktikájának a megállapítása és kifejtése lévén feladatunk, mindössze is csak azt fogom vizsgálni, tarthat-e számot hitelességre az és annyi, a mit s a mennyit Leó taktikájából a régi magyar haditaktikának a mibenlétére nézve meg lehet állapítani annak daczára, hogy Leó mint kútfő, Gyomlay szerint el nem fogadható.

Gyomlay conclusiója feltételes. Teljesen elfogadhatónak látszó érvelés alapján mondja ki, hogy Leó taktikája kútfőként nem szerepelhet; úgylátszik tehát, a feltételt abban a meggyőződésben fűzte hozzá, hogy Leótól függetlenül soha sem fog sikerülni az avarok és a magyarok hadiszokásai azonosságának a megállapítása. Bizonyára zavarba jönne, ha a feltétel, az általa kívánt bizonyítás legalább részben sikerülne. Nem czáfolni akarom, csak a hadiszokások legfontosabbikának, a haditaktikának az azonosságát kívánom bizonyítani.

Gyomlay Maurikios XI. 3. (Leó XVIII. 42.) helyéből, a hol azt mondja, hogy a «skytha népek, mondhatni, egy életmódúak és hadirendűek... Egyedül a turkok és az avarok népe törődik a hadban erősebb taxissal, mint a minő a többi skytha népeké. ezen tervszerű hadirenddel viva csatáit», — megállapítja, hogy a

«skytha népek nem voltak mind egyforma hadiszokásuak, hanem Maurikios szerint a turkok és avarok, Leónál a bulgárok és turkok «kata sustasin»-tervszerű hadirendben harczoltak.» A turkok és az avarok hadirendjét megtudjuk a II. 1. fejezetéből, a skythákét a VI. 2.-ből. Amabból azt tanuljuk, hogy az avarok és a turkok nem állanak össze egy csatasorba vagy rendbe, hanem kettőbe, olykor háromba egymás mögé. Ezzel a felállítással könnyen jóvátehetik részleges megfutamodásukat. Ezzel szemben a skythák a VI. 2. szerint csak egyetlen hadisorba sorakoztak.

Ez azonban csak a polemikos-hadi sustasis-ra, a harczy taxisra, a hadirendre, a csapatoknak a csatára való felállítására, a hadsoroknak a csata esélyeire való gondoskodással alkalmazott, tehát tervszerű alakzatára vonatkozik és értendő, nem pedig a csatavivás módjára.

Ezt a skytha népek csatavivási módját magát, Maurikios IV. fej. «a skytha lesvetésről» (peri skuthykés enedras) czimű 2-ik cikkelyében írja le, melynek a helyes szövegét éppen Gyomlay állapította meg. «*Mások a serej kisebb részét állítják lesbe. Az előre állított csapatok a támadás után szándékosan megfutamodnak. Midőn a rendetlenül utánuk nyomuló ellenség elhaladt a lesben álló csapatok mellett, ezek előrohannak és hátrkapják az ellent. Az elől szándékosan futók a megállapodáshoz képest visszafordulnak s bezárják az ellenséget. Így tesznek általán a skytha népek.*»

Gyomlay ismételten hangsúlyozza, hogy Maurikiosnál a «skytha» név «általános, gyűjtő értelmű szó mindenféle északi népek» jelölésére, kiemelvén, hogy még a gótokat is skytháknak nevezi. Ezeknek a népeknek a hadiszokásai Maurikios XI. 3. szerint nagyon megkülönböztetendők lévén az avarokéitól és a turkokéitól, vagyis «a skytha népek nem lévén egyforma hadiszokásuak,» Leónak nem volt joga Maurikios skythái helyébe turkokat tenni. Így szól Gyomlay s a Maurikiosnál egy másik helyen (II. 1.) említett török-avar többsoros hadrendnek Leó által a turkok felemlítése nélkül történt átvétele (XII. 7.) legtermészetesebb magyarázatául azt tartja, hogy az avar-török hadirendet Leó korában a bulgárok és turkok (már) nem ismer-

ték. «E magyarázat szerint megdől az a felfogás, mely Leó adatainak csupán azért tulajdonítana hitelt, mert feltehető, hogy az összes északi nomád népek hadirendje századokon át egyforma volt s ezért a Maurikios avarjaira vonatkozó adatok a Leó turkjaira is érvényesek lehetnek.»¹

Gyomlayval szemben, a kinek a haditaktikán kívül egyéb megállapításait magam is osztom, ebben csatlakozom ezen általa is lehetőnek tartott felfogáshoz.

Gyomlay sem fogja tagadni, hogy Maurikios, a ki ismeretve mindazoknak a népeknek a hadiszokásait, a melyek az ő idejében a rómaiakat háborgatták, a melyeknek hadiszokásait ismerni tehát érdekükben állott, a második ellenséges népcsoportként a skythák s ezek közt mint legveszélyesebbnek, a többinél mélyebb hadsorú avaroknak hadiszokásait ismerteti, noha az alatt a gyűjtőnév alatt az összes északi népeket érti, a mikor ennek daczára a XI. 3. cikkely címéül mégis azt írja «skytha népek, vagyis az avarok, turkok s a hozzájuk hasonló többi hunfajta népek,» akkor nem az összes északi népeket érti, a mint nem is értheti pl. sem azokat, a kik a rómaiakra nem voltak veszélyesek, sem a gótokat, mert ékalakú hadirendjök volt, hanem az északi lakók közül csak a birodalomra veszélyes hun fajta, vagyis ugor-török-tatár népeket; tehát gyűjtő, de szűkebb értelemben használja a skytha nevet.

E hunfajta népekről pedig a fentiek alapján igenis mondhatjuk, sőt kell mondanunk, hogy ha az avarok és turkok hadirendje előrelátásból és óvatosságból 2—3 soros volt is, hadiszokásaik legfontosabbika, a haditaktikájuk egyforma volt, még pedig az, a melyet Maurikios a IV. fej. 2. cikkben írt le.

Ha Maurikiosnak ezt az elméleti szabályát összevetjük az orosz őskronika 1099-i csataleírásával, első tekintetre feltűnik, hogy a *palóczok* a peremyśli csatát teljesen úgy vívták meg, mint a hogy Maurikios IV. 2. szerint a skytha népek szokták.

Hogy a *besenyők* harcmodora ugyanaz volt, bizonyítja a valendari csatának Masudinál olvasható leírása. A négy turk király közül a csata másodnapján a besenyő király intézte a

¹ Id. m. 65—66. ll.

csatát, a ki a sereg jobb és bal oldalán több lovas szakaszt helyezett el. A jobb oldali lovasok a rumi sereg középhadára öntve nyilaik záporát, a baloldalra nyargaltak s akkor a balszárny szakaszai hasonló rohammal az ellenséges középhadra nyilazva, a jobb oldalról eltávozottak helyére léptek. A nyilazás folyton tartott s a lovassági szakaszok malomkerékhez hasonlóan forogtak. A turk hadsereg középhada, jobb és balszárnya ezalatt mozdulatlan maradt. A jobbról induló lovasok a rumi sereg balszárnyára nyilaztak, majd a középhadat vették célba s így érték el a balszárnyat. A balról előrohanó lovasság, hasonlóképen az ellenségnek előbb a jobb szárnyára, majd közepére lőtte ki nyilait s így jutott a jobbszárnyhoz. Ekképen a két oldal felől száguldó lovasság gyors fordulatai közt az ellenség középhada előtt kerülte ki egymást. A rumiak, látva, hogy soraik a folytonos nyilzáporban összezavarodnak, a turkok mozdulatlan seregére rohantak. A lovas szakaszok utat nyitottak. A turk sereg az egész vonalon erős nyilazással fogadta a feléje rohanókat, a kik futásnak eredtek. A lovasok kétfelől karddal estek neki a futamodóknak.¹

A *tatárok* harcsmódorát, a melyről Crænenbrœck szerint újabban több jeles francia mű jelent meg, Plan Carpin írta le 1245-ben. «Ha észrevették az ellenséget, feléje nyargaltak, 3—4 nyilat löve mindenik s ha látták, hogy nem tört meg, visszahúzódtak övéik felé, de csak azért, hogy az ellent a neki vetett lesbe csalják.»² Csaknem ugyanezen szavakkal írja le 1579-ben, azaz több mint 300 év múlva, tehát épen annyi idő múlva, mint a mennyi Maurikios és Leó között van, a csatavívási módjukat Báthory István követe, Broniovius Márton: «Mihelyt az elsők megpillantották az ellenséget, tettetett futásnak erednek, hogy annál könnyebben oda csalják, a hol lest vetettek néki. És így elnyomják. Ha ellenben azt látják, hogy az ellen

¹ M. H. K. 281—282. l.

² «Sitôt qu'ils découvrent l'ennemi, ils vont à la charge et chacun décoche 3 ou 4 flèches; s'ils voient qu'ils ne le puissent rouyre, ils se retirent vers les leurs; mais c'est pour se faire suivre et attirer ainsi l'ennemi dans l'ambuche, qu'ils out préparée.» Bergeron: Voyages . . . en Asie. Hágai kiadás. 1735. I. k. article 6.

számos, visszahúzódnak a zászlójuk alá, hadsoraik közé.»¹ Már pedig, a mint a tatárok megtartották oly hosszú időn át a harcsmódorukat, épen úgy megtarthatták a többi ugor-török népek. Ezek szerint immár bizvást állíthatjuk ezen egy-egy példából is, hogy ez a Maurikios IV. fej. 2. szakaszában leírt s a peremyśli csata leírásában konkrét példában is látott csatavivási mód az összes, nem északi, hanem hunfajta népek, vagyis uraltáji, kiválólag lovas népek *közös ősi taktikája volt*. Ezeknek a lóháton nőtt, lóhátról előre-hátra bizton nyilazó népeknek, kiknek a nyil és a kopja volt a főfegyverük, csak távoli csatavivási módjuk lehetett.

De meg kellett hogy legyen a lovaikról világszerte ismert araboknál is. Legalább a «láva» arabul félrevezetést, csalogatást, lesvetést jelent, ugyanazt, mint a byzancziaknál az «enkrumma» és «enedra». Már pedig a láva ma is megvan az orosz lovas-ságnál. Ha tisztán csak a chronológiát nézzük, valószínűbbnek látszik, hogy a hamarább szereplő hunfajta népektől vették át az arabok, mint fordítva. De vehették a byzancziaktól is, a kik kimutathatólag a skytháktól tanulták el. Maurikios a IV. 1. szakaszban a sereg nagyobbik részének lesbe állítási módját a szöke és más hadirenddel nem bíró népek ellen alkalmas mód-nak mondja. 970-ben a Bardas Sclerus vezérlete alatt a szláv, azaz szöke Svjatoslav ellen küldött görög sereg alvezére, János patricius a Svjatoslav seregében volt besenyők ellen alkalmazta és pedig sikerrel. A besenyők nem ismerték fel, bizonyára, mert a görögök nem nyilaztak.²

¹ Stritter, Mem. pop. III. 840., 841. l. «Postquam vero illorum primi hostem conspexerint, fugam simulant, ut eo facilius in turmas eas, quas insidiarum loco illi ponunt, hostem impellant, ac ea ratione eum opprimunt. Verumtamen cum exercitum hostilem numerosum illi conspexerint, ad agmino, ordines, et vexilla sua, tam facile et cito perveniunt.»

² Cedrenus ad 970, Stritter, Mem. pop. III. 810., 811. l. Bardas János patriciust küldte qui hostes simulata fuga in insidias pertraheret. János a besenyőgekre bukkant, cumque . . . oblique recedens fugam simularet, Patzinacæ turbatis suis ordinibus instabant, spe fugientes subito omnes delendi. Romani modo agmine composito fugientes modo hostibus sese obvertentes ac præliantes ad insidias cursum tenebant, in quas medias ubi venerunt laxatis habenis effuse fugerunt. Patzinacæ dissipatis ordinibus

Az *avarokat* és az ő korabeli *turkokat* Maurikios a skytha népekhez sorolván, kétségkívül beleértendők azon skytha népek közé, a kik a IV. 2. szakaszban leírt harcmodort alkalmazták. A törökökről egyébként későbbi bár (829., 840.), de konkrét példánk is van, az anzeni csata, melyet az arabokkal együtt levetéssel nyertek meg a görögökkel szemben. «Heves küzdelem után, beszéli a krónikás, az arabok meghátrálnak s a görögök erélyesen üldözőbe veszik. Üldözés közben egyszerre a turkok nyilzápora borítja el a győzelmökben elbizakodottakat. A görög sereg megáll, zavarba jön. Ez alatt az arabok is megfordulva, nyilaikkal támadják meg a görögöket, a kiknek a veresége tökéletes.»¹

A dsagatáj és a szeldsuk törökök harcmodoráról nem ismerek tudósítást. Az osmanli törökök hadirendje is, meg csatavívási módja is, legalább a XV-ik században, mint azt Konstantin Mihály leírja,² teljesen más. De ha tudjuk azt a rendkívül sok szavukat a nyíl, az íjj és a nyilazás kifejezésére.³

promiscue eos sunt iusecuti. Sed ubi Bardas subito cum toto exercitu apparuit, re improvisa consternati, omnia persecutione, non quidem fugae, sed defensionis sese pararunt. Vehementi autem cum impetu Bardae exercitu irruente atque altera quoque a tergo phalange compositis ordinibus ingruente statim fortissimi quique Scythiarum ceciderunt et eo cum phalange alte dissipata cornibus Romanorum cœuntibus in medio deprehensi Patzinacæ atque in orbem circumventi, non diu vim sustinuerunt, sed inclinata acie prope universi sunt occisi.

¹ Idézi Salamon id. m. u. o. 807. l.

² V. ö. Drakulics Pál, Konstantin Mihály török krónikája a XV. századból. Századok, 1876. évf. 422. l. — A törökök nagy esatákban mindenkor *egy terv* szerint helyezkednek el és harcznak . . . Példa reá Bajazet csatarendje Nikápolynál.

A törökök hadi dolgairól írt Thúry József «A régi magyar és török hadviselésről» a Hadtört. Közl. 1888. évf. IV. füz., melyben forrásokat idéz a két nép egyező hadviseléséről. Hogy a magyar és a kisázsiai török hadviselés az 1-ső keresztes háború idején hasonlított, arra nézve Pauler (A m. n. tört. Szt. Istv. 139. l.) idézi Delpech művét: La Tactique au XIII. siècle, I. 360. l.

³ V. ö. Hammer-Purgstall, «Über Bogen und Pfeil, Gebrauch und Verfertigung derselben bei den Arabern und Türken.» A bécsi akad. Denkschriften IV. k. 1853. 1 34. l. a hol az íjnak 10, a nyilnak 11 különféle török nevét és fajtát említi fel.

lehetetlen, hogy ne a lávarendszer lett volna régebben az ő csatamódjuk is.

Az ural-altáji, ugor népeknek ezt a lávarendszerű csatavívási módját, mely addig is megvolt a kozák lovasságnál, 1912 elején az orosz lovasság számára kiadott Uj Gyakorlati Szabályzat az egész orosz lovasság számára rendszeresítette. Craenenbroeck Edgár vezérkari százados az említett szabályzat II-ik részének függelékében tárgyalta «lávát» ismertetve,¹ azt mondja, hogy a «láva» arab szó. Valószínűleg az araboktól vették át a mongol néptörzsek (!) és ez uton a kozákok is.

A láva nem jelent — ugymond — szabályokba foglalható működést. A lávához egyes századok rajba mennek át. Előtte járnak a sorakozva maradók, néhány szakaszból rendszerint századonként egyből-egyből álló zömnek, (tartalék, oroszul «majak») és sok oldalról közelednek az ellenséghez. De további magatartásukat nem szabályok határozzák meg, hanem úgyszólván minden harcossaját belátása szerint működik. Alkalmas terepen a nyeregből leszállva, mások lóhátról tüzelnek. Túlerő elől, akárcsak Broniovius leírásában a tatárok, gyorsan és ügyesen elillannak. Saját «majak»-juk közeledésekor a kellő pillanatban annak arczéle előtt elvonulnak, kisebb ellenséges csapatokra alkalomadtán hirtelen tömörülve lecsapnak. Majd ismét rajba fejlődve folytatják az előnyomulást, zömüket leplezve, az ellenséget elől, hátul, oldalt zaklatva, cselvetve körötte az egész teret elárasztva. Természetes, hogy a lávараjoktól körülvelt ellenfél alig tájékozódhatik, mikor az egész terep rajzik és hullámzik a valósággal rendszeretlenül mozgó lovasoktól. Az ellenfél elhatározását ugyancsak megnehezíti az egyre-másra következő cselvadás, a minden oldalról jövő fenyegetés. Ha ellenintezkedésből a saját zömét gyöngíti, már elveszett, mert a rajláncz mögött rejtőző «majak», mely csak erre lesett, talán nem várt irányból előbukkan, s döntő rohamot intéz. A rajoknak magoknak nem szabad bevárniok az ellenfél támadását. A cél el van érve, ha az ellenők fordul s üldözőbe veszi őket.²

¹ *Magyar Katonai Közlöny*: 1913. évf. 15. l.

² *Id. m. uo.* 23—25. ll.

Craenenbroeck a saját részéről egészen helyesen s a *régi nélekezés szellemében* a láva ellen a *zártan maradást* ajánlja (Leó XVIII. 63. Ellenökre van . . . a zárt sorú s őket tömött egészben üldöző taxis).

A hunfajta népek ősi csatavívási módját röviden ugyan, de elég pontosan láttuk Maurikiosnál. A mai lávának az ismertetéséből kivehető, hogy a harcmodorban van ugyan tervszerűség, de azt szabályokba foglalni alig lehet. A *Maurikiosnál olvasható szövegben* tehát úgyszólván *csak a legszükségesebb mozdulatok, a hunfajta népek csatavívási módjának úgyszólván a typusa van feltüntetve*. Egyébként a terep, a nyilazást befolyásoló időjárás, az ellenség és egyéb tényezők okvetlenül befolyással voltak arra, hogy a csatavívás módja azon a lényegen kívül, a mely mindannyinál közös volt, bizonyos részletekben ezen tényezőkhöz képest módosuljon. Így pl. az avarok hadirendje többes lévén, melynek csak első sora intézte a színleges futást és utáncsalást, a többi sor, mert a közrefogást a lesbe allított csapat hajtotta végre, azalatt tétlenül tartalékban állott, mint a valendari csatában a középhad és a két szárny, a peremyšliben az oroszok. Ha az ellen hadrendje is több sorból állott, mint pl. a 955-iki csatában a németeké, s valamennyi sor utána rohant a színleg futóknak, ezek és a lesben állók a közrefogás után akkor sem bírtak vele, ha nem zártan rohant, hanem sikerült őt a nyilazással megbolygatni. Hogyan alakult ilyen esetben a csata, nincs módunkban kideríteni, mint igen sok más kérdését és esélyét ez ősi taktikának. A tatárok, ha az ellenfél tülerős volt, visszavonultak soraik közé. Broniovius már nem mondja, mi történt aztán. Hanem tudjuk, hogy a tatárt nem lehetett csatára kényszeríteni, csak a mikor ő akarta. A magyarok is a tülerőben levő Berengár ellen strategice vették fel a küzdelmet, míg a Brentánál alkalmazhatták hadi taktikájukat. Itt már három oldalról rontottak az ellenre, még pedig a pihenőre. A ménfői csatában két oldalról félkörben akarták az ellent körülfogni. A 955-iki csatában meg egyik felük épenséggel megkerülve az ellent, annak hátában támadott. Szóval a közrefogás is módosult a szükséghez képest. Ha az ellennek szintén csak egy sora rohant a színleg támadók után s tartalékja maradt, kérdés, hogyan vívta

a csatát a két tartalék? A peremyśli csatában ez volt az eset. De erre nézve nem ad felvilágosítást a leírás.

Az egysorú taxissal bíró skytháknak természetesen ez az egy sora végezte a színleges futást, tartalékja nem volt, de azért a csatájuk ép oly tervű volt, mint a többsorúaké. Szóval a részletekben annyi változat volt, mint a lāvánál. Némi magyarázattal szolgálnak ezek ismeretéhez Maurikios, illetve Leó fentidézett többi czikkelyei. Így azok is, melyekben elő van adva a védekezési mód. A skytha népek könnyű lovasok lévén, a kik lóhátról visszafelé is hihetetlen ügyességgel kezelték a nyilat, természetesen csak távoli vívási módot alkalmazhattak. Ellenökre volt tehát a kézi tusa, a közletről való hadakozás. A kettő, bár jól képzelhető egymással kapcsolatban, úgy, hogy a nyilazás, vagy kopjavesítés vezeti be a csatát, a közrefogás után pedig kard dönti el a csatát, mégis a távolról való nyilazás kizárja a közeli rohamtámadást. A lovas sereg be sem várja az ilyen támadót; védekezni ellene csak két módon volt lehetséges. Zárt sorban, nem pedig bomlottan, rohanni a színleges futásban levő csapatnak, vagy pedig a lāvarendszerű taktikát követni. Ez utóbbi esetben az előbb támadó fél volt előnyben.

*

Megismerve a lāvát, a lovas skytha népeknek ezt a sajátos ősi harcsmódot, áttérhetünk a honfoglaló magyarok, Leó császár turkjai, csatavívási módjának a vizsgálatára.

Gyomlay megemlíti Leó XVIII. 41. czikkelyét, de átsiklik rajta. Ő ugyanis «dolgozásmódjának a beható vizsgálata alapján sokkal kevesebbre becsüli a bölcsnek nevezett császár szakértelmét, semhogy feltenné róla, hogy egyáltalán tudta, megvolt-e az avarok többes hadirendje az ő korában a bulgároknál és a turkoknál is?»¹ Két példát is hoz fel annak a bizonyítására, hogy Leó nem tapasztalataiból, hanem csupán csak olvasmányaiból merített, s hogy a földolog előtte nem az idegen hadiszokások hű ismertetése, hanem az, hogy a forrásaiban talált útmutatásokat valamiféle formában lehetőleg mind belegyömöszölje a

¹ U. o. 66. l.

maga compilatiójába.¹ Elismerem, hogy Leó Maurikiosnak az avarokról és az ő korabeli turkokról való adatait teljes egészükben, és hozzá következtelenül átvitte a maga turkjaira, illetőleg bulgárait, mintha ezekre teljesen ráillett volna mindaz, a mit 300 év előtt Maurikios az avarokról és turkokról írt, de azért mégsem szabad azt állítani Leóról, hogy a magyarok hadirendjét és csatavívási módját sem ismerte volna. S bármennyire érthetetlennek, sőt paradoxnak tetszik is az, hogy Leó, a ki ismerte a magyarok és bulgárok hadirendjét és harcmodorát, mégis Maurikiosnak 300 évvel előbb, az avarokról és az akkori turkokról írt tudósítását szabta reájok, és pedig következtelenül és önmagának is ellentmondva, azért ez mégsem változtat a 41. cikkelyben írt állításainak a valóságán. Leó nem hazudhatott akkor, a mikor azt írja: «ismételten volt alkalmunk kellő megfigyeléseket tenni, midőn őket . . . használtuk a . . . bolgárok ellen . . . Miután császári hajórajunk átszállította őket az Istroszon . . . három csatában teljességgel diadalmaskodtak a bolgárok seregén».²

Ezzel nem ellenkezik Leónak az a mondása, hogy: «sem nem szomszédaink, sem nem ellenségeink», azaz nem azért írta le, a mit róluk írt, mintha velők hadakozni fogna, sőt ez a mondas nézetem szerint inkább mellette szól. Leó korában a turkok Eteközben Byzanczra nézve a bulgárok mögött laktak. Leónak tehát igaza volt, hogy «nem szomszédaink». De épen, mert a bolgárok hátában nagyon is felhasználhatók voltak ezek ellen, mint a hogy utóbb a besenyők a magyarok ellen, a görögöknek nagyon is érdekökben állott ismerni a magyarok hadirendjét, haderejét, hadi taktikáját, hogy tájékozva legyenek, mennyiben felhasználhatók a bulgárok ellen. Ez volt Byzancz ismeretes politikája. Leónak tehát érdeke volt ismerni a magyarok hadidolgait, meg alkalma is volt azokat megismerni.

Leó eljárásának, hogy aztán mégis nem a saját szavaival írta le a magyarok és bulgárok hadirendjét és harcmodorát, hanem sokszor értelmetlenül az avarokét és turkokét másolta le

¹ U. o. 66—67. ll.

² Leó 41. §. MHK. 31. l.

s ezt sem híven, annak valamelyes más oka kell, hogy legyen, nem pedig Leó henyesége, könnyelműsége és hiúsága. Azt csak mégsem lehet állítani, kissé mégis túlozva lenne, hogy Leó, a ki a magyarokat felhasználta a bulgárok ellen, tehát nagyon érdekében volt, hogy pontos megfigyeléseket tegyen, s alkalma is volt hozzá, csupa írói hiúságból és kényelemből teljes valótlanságokat írt vagy iratott volna össze róluk. Maurikios taktikáját épen ezért használta forrásul, bár 300 év előtti népekről írt, mert a 300 év alatt más taktikát nem írtak, és mert tapasztalta, hogy a magyarok úgy harcolnak, mint a Maurikios avarjai. A bulgárok csak az avarok és a magyarok közötti időben voltak veszélyesek Byzanczra.

A magyarok Etelközbe jöttével ez a veszély ellensúlyozható volt — az ő segélyökkel. A mily veszélyesek voltak tehát a bulgárok, olyan fontosak a magyarok. Sőt ezek hadierejét s értékét még jobban érdekében állt Byzancznak ismerni, hogy meg tudja ítélni, használhatók-e s mennyiben a bulgárok ellen? Erre egyetlen nép sem volt alkalmasabb, mint a bulgárok mögött lakó magyarok. Simon idejében már nem voltak a bulgárok oly vadak, nem is oly erősek, mint Asparuch és Kuvrat alatt. Simont félelmissé tette, hogy Byzanczban nevelkedve, ismerte a görögök hadierejét s minden haditudományukat, és a tehetsége. Akkor lett volna értelme egy oly hadi taktikának, a mely az ő hadászataikat is megismertette volna. Salamon hiszi is, hogy Leó atyja, Bazilius taktikája még nem ismeretes,¹ de már ez is késői lett volna. Az előbbi császárok azonban nem voltak tudománykedvelők.

De további oka annak, hogy Leó átírta Maurikiost, csakis az lehetett, s nem más, hogy a magyarok és a bulgárok jól ismert *harczmodorát* megegyezőnek találta az avarok és a turkok s más efféle hunfajta népek Maurikiosban olvasott *harczmodorával*.

Az aztán más kérdés, miért vitt át *mindent* a magyarokra, a mit Maurikiosban talált az avarokról és a turkokról. Gyomlaynak igaza van, hogy akkor a két nép között nincs különbség,

¹ Id. m. u. o. 4. l.

ha annyira egyezett volna, mint Leó írja, s Leónak igaza volna. Ám ne feledjük, hogy Leótól, a ki Maurikiosnak utána mondja, hogy a birodalmat fenyegető népek hadakozási módját akarja leírni, helyénvaló a mentegetődés, hogy a magyarokról ír, holott nem is szomszédok, nem is ellenség, sőt inkább felhasználható nép. A bevezetés szerint *csak a haderő s a hadviselés megismertetése a mű célja*, a mint a 41. cikkelyben írja is, hogy «a turkoknak milyen az ő parataxisuk s milyen az ellenök alkalmas», s aztán mégis azt mondja pl. a 44. cikkelyben, hogy «szólni fogunk tehát a *politikai szervezetükről*», a 60-dikban, hogy «ezek a turkok *jellemvonásai*», a 74-dikben, hogy «ez a turkoknak harczi és *általános viselkedése*». Ezeket a *nem hadidolgokat* nem lehet elfogadnunk, s nem is szabad, mert bár hunfajta nép volt a magyar, viselkedésre, de különösen jellemre másnak kellett lennie.

Gyomlaynak a tétele tehát nézetem szerint úgy fogalmazandó, hogy *a míg ezek nincsenek bizonyítva, addig Leónak ezekre nézve tett észrevételeit nem fogadhatjuk el. A hadidolgokra vonatkozó tudósításait ellenben, bár ki vannak írva, igenis el lehet, és, a mit más adatokkal is igazolni tudunk, el is kell fogadnunk.*

Mivel pedig a lāvarendszerű csatavívási mód, a lesvetéssel összekötött távoli harczi, a hunfajta népek közös harcmodora volt, mint az avarokról, turkokról, besenyőkről, palóczokról, mongolokról bebizonyítható, bizvást feltehetnők és állíthatnók, még ha Leó műve nem is állana rendelkezésünkre és a magyarokról semmi más adatunk sem volna, egyedül azon az alapon, hogy ők is azon népek fajából, azokkal törzsrokon lovas, nyilazásban annyira kiváló nép volt, hogy az olaszok azt a mondatot vették be a létániába, hogy «a magyarok nyilaitól ments meg Uram minket», — hogy ha nem is minden hadiszokásuk, de *a hadirendjük ugyanaz*, t. i. többes, erősebb, és *a csatavívási módjuk is ugyanaz volt, mint a többieké*. Nincs reá okunk, sem adatunk, hogy épen csak a magyaroké lett volna, és miért lett volna más, mint a többi hunfajta vagy rokon skytha népek hadi taktikája, a csapatok kisebb részének «enkrumma» és «enedra» leshelyre való állítása, a taxis, a hadrend első sorá-

nak színleges megfutamodása, hogy az ellenséget a leshelyen levő csapatokon túl csalja, a futók visszafordulása, az enkrumma és enedra csapatokkal való bezárása, vagy pedig az ellenség hadrendjének darazsak módjára való körülropködése, nyugtalanítása, megbolygatása, megzavarása, nyilözönnel való elborítása, a mai orosz láva.

Ha tehát Gyomlay azon kérdésére, vajjon Leónak is elhihetjük-e, hogy az ő korában a bulgárok és a magyarok kivételes hadiszokású skythák, még pedig *teljességgel ugyanolyan* szokásúak voltak, mint 300 évvel ezelőtt az avarok és a törökturkok, mi is tagadólag felelünk s azt mondjuk is, hogy *összes hadiszokásaikra* nem lehettek egyek, hiszen a közös csatavívási módban is voltak eltérések, de már azt a kérdését, vajjon Leó ilyenformán jellemzi vala őket akkor is, ha Maurikios művét nem ismeri, nem csak azt mondjuk, hogy valószínűleg, hanem bizonyára. *Mert ismerte s mert ilyeneknek tapasztalta őket.* Nem a Leót elfogadóknak kell bizonyítaniok, hogy a magyarok és a bulgárok hadirendje és csatavívási módja egyforma volt s megegyezett az avarokéval s a többi hunfajta, skytha népekével, hanem Gyomlaynak kell bizonyítania, hogy más volt. Ha ez sikerül, akkor igenis el kell vetnünk Leót, ellenkező esetben meg kell tartanunk. Mert ezenfelül igazolhatjuk is.

A régi magyar, vagyis a vezérek korában használt hadi taktikát alkalmazták őseink a 907-diki ennsburgi, a 910-diki augsburgi győztes és a riadei és a lechmezei vesztett csatákban.

Már Leó császár írta, hogy ellenökre van a zárt sorú, őket tömött egészen üldöző lovas taxis. A riadei csatát Madarász Henrik nem azzal nyerte meg, hogy ő is könnyű lovasságot állított velök szembe, hanem, hogy a színlelt futásban levőknek nem a nyilazástól megbontott, hanem *zártan* maradt hadrenddal nyomult utána.

A Lechmezőn a németek megkerülése és bezárása sikerült, de a csata azért mégis elveszett, mert a német hadrend háta mögé került magyar csapat nem működött össze a németek homloka előtt maradt csapattal. A németek hátulso három hadsorát, a cseheket, svábokat és szászokat tönkreverő magyar megkerülő és a homlokon tétlenül álló csapat közt már csak Ottó

és Konrád 1—1 = 2 hadsor állott. Ekkor a hátsó sor Konrád parancsára arczélt változtatott és szembe került a hátsó magyar csapattal, a homlokon pedig Ottó szemben maradt az ott tétlenkedő magyar csapattal. Az egymásnak háttal álló két német hadsort a mindkettővel szembenéző két magyar csapat még mindig tönkreverhette volna, de a homlokon álló magyar csapat csak akkor kezdett támadni, a mikor a hátsóval szembe került Konrád már megverte ezt.

A honfoglaló magyarok e két győztes és két vesztes csatájának leírásaiból határozottan megállapítható, hogy a négy csatában a *Maurikios-féle líva hadi taktikát* alkalmazták. Azt hiszem tehát, hogy Leónak azon részei, melyekben a magyarok hadi taktikájáról szól, igenis elfogadhatók. Hogy a két utóbbi csatában ez a fölényes taktika nem vált be, szintén Leó erre vonatkozó tudósítását igazolja.

A többi részekre nézve, melyekben politikai szervezetöket, jellemöket s egyéb szokásaikat írja le, áll Gyomlay ítélete. Hogy aztán ezek a részek is értelmetlenül vannak átvéve, az lehet részben a szerkesztők hibája, ha úgy készítette velök, és lehet a mai kéziratok leíróié is. Miért vette át *ezeket* is, mikor saját szavai szerint (XVIII. 41.) csak az ő taxisukat és az ellenük alkalmazandót akarja leírni s csakis ezt volt alkalma megismerni s ezekben nem is egyezhettek Maurikios avarjaival, arra nézve sem az írói hiúság nem elég magyarázat, sem az éleselméjűség hiánya, mert hiszen maga Gyomlay megengedi, hogy a 41. fejezetre routine-nal megy át, sőt, hogy volt érzéke a tényleges viszonyok iránt is. Erre nézve az a hitem, hogy csak a turk név lehet az egyetlen helyes magyarázat. Az ő idejében ez a név volt használatos a magyarok elnevezésére. Ezt a nevet találta Maurikiosnál. Azt azonban nem tudhatta, a mit mi tudunk, hogy a Maurikios turkjai mások. S hogy ezt nem tudhatta, annak sem nem könnyelműség, sem nem butaság az oka.

*

Megismervén ezekben a régi magyar hadi taktikát és megállapítván, hogy ez teljesen azonos volt azzal, a melyet az 1099-diki peremyšli csatában a palóczok oly fényesen alkalmaztak

ellenök, minden bővebb magyarázat nélkül kitűnik e csatának fentemlített hadtörténeti fontossága, hogy t. i. tényleg határt jelöl taktikánk történetében, a mennyiben megállapítottnak kell vennünk, hogy őseink ekkor már nem ismerték a régi lávarendszerű harcsmódot. Ez ellen felhozható az az alaposnak tetsző kifogás, hogy ez egyetlen csatából legalább is merész dolog azt az általános tételt felállítani, hogy a magyarok már akkor nem ismerték, annál kevésbé alkalmazták a régi taktikájukat. Hogy tehát állításunkat beigazoljuk, vizsgáljuk meg a 955 és 1099 között vívott ütközetekben alkalmazott taktikájukat.

1146-ig egy csatáról sem tudjuk kimutatni, hogy közelről, szálfelegyverrel vívták volna, viszont *egyetlen lávarendszerűt* sem ismerünk. Legalább nem maradt oly leírásunk, melyből akár egyiket, akár másikat világosan fel lehetne ismerni.

Az augsburgi vereség után nyugat felé meg is szűntek a hadjáratok. Kelet felé tettek még néhány kisebb jelentőségű becsapást, de az ezek során vívott ütközetekről nincsenek leírásaink. 991-ben, ha igaz, a bajorok verték meg őket, de erről sem maradt bővebb tudósításunk.

Szent István korában a német birodalom támadt hazánkra, de a német hadakat Szent István és Endre korában Béla stratégiával győzte le. A nyilazás még szerepelt, hiszen 1050-ben például Hainburgnál olyan nyilazást zúdítottak a németekre, hogy egy sátoron kétszáz nyilat találtak. Henrik következő évi negyedik hadjáratában a bodajki támadás alkalmával oly sűrű nyilazással rohanták meg a németeket, hogy ezek pajzsokkal fedett gödrökben kerestek menedéket. A ménfői csata is nyilazással kezdődött, de a szél a nyilazni kezdő magyarok szemébe fujta a port. A nyilazás maga ugyan arra mutat, hogy szálfelegyverrel vívott csatájuk még nem volt, de régi harcsmódjuk alkalmazásának a bizonyítására nem elég. Koppány ellen már az idegen származású Vezzelin vezette István seregét, a ki bizonyára nem a régi magyar harcsmódot alkalmazta. Akkor már királyi katonákból és a nemességből álló kettős serege volt az országnak. Ez a körülmény szükségszerűleg akadályozta, ha ugyan nem tette teljesen lehetetlenné a régi harcsmódor sikeréhez okvetlenül megkívántató feltétlen összműködést.

Endre, Salamon, Szent László csatáiról sem vagyunk képesek kivenni a szüksézáví tudósításokból, távolról, de les nélkül, vagy pedig közelről, szálfegyverrel vívott csaták voltak-e? A nyilazás az előbbire vall, a mogyoródi csatában használt hadirend közép-, jobb- és balszárnnyal, szintén lesbeállított csapat nélkül, kézítására mutat. Egyébként a ménfői csatán kívül nem is voltak nagyobb szabású ütközetek.

Mindezekből kitűnik, hogy őseink 955-től 1099-ig, noha a nyilazást megtartották, az ősi taktikától valóban elszoktak és 955 után *egyetlen* igazolható esetben sem alkalmazták. Salamon azt mondja ugyan, hogy «a régi magyar harcsmódo és így a hadirend is legkisebbet sem változott Szent István alatt (712. l.), a mi ellentmondásban van azzal az állításával (808. l.), hogy a magyar taktika az európai érintkezés által nem fejlett tovább, hanem mindinkább elfajult», mégis azzal végzi művét, hogy «a megtelepült élet több más körülménnyel együtt nagyon befolyt arra, hogy a magyar harcászati jelességéből mind fegyverei kezelésében, mind taktikájában sokat veszítsen», a mit tényleg több jelenségből megállapíthatunk. Így pl. kétségtelen, hogy a fegyverzet 1040 után megváltozott.

Imént elhunyt nagyérdemű régészünk, Hampel József «A honfoglalási kor hazai emlékei»-ről írott nagy munkáját annak a magyar haditörténetben nagyfontosságú ténynek a megállapításával végezte be, hogy «a honfoglalók *hadifelszerelése* — a legszembetűnőbben a kard és a kengyelvas — a magyarság *músfélszázados* ittléte után aránylag hamar átváltoztak».

De nemcsak a fegyverzet változott, hanem, a mint ismeretes, maga a *sereg*, a katonaság is. A sereget illetőleg ismert dolog, hogy Szent István óta volt a király hada és a nemes ősök utódai. Amaz idegen elemű, nem is ismerhette a régi magyar taktikát, ezek meg már nem éltek gyermekkoruktól a hadiéletnek, mint őseik. Különösen nyilazni és tömegben összevágóan működni, gyakorlathány miatt nem lehettek képesek. Ezért a *hadi taktikának* is szükségképen meg kellett változnia. A harcsmódoznak, a régi magyar hadi taktikának ezt a változását figyelemre eddigelé elég kevesen méltatták.

Egyik haditörténetírónk, Olchváry Ödön, a muhi csatáról

szólva, azt állítja, hogy «a XI. század elejétől, Szent István uralkodásától fogva a magyarok ősi harcmodora, a nyilharcz, mindinkább kiszorult a gyakorlatból, s nyugati harcmodor származott be hozzánk, elannyira, hogy a XIII. század első felében a magyarok a döntést szálfegeverrel kézitusában keresték a lovagok harcmodora szerint». Fel is hozza, bár csak jegyzetben, a magyar-serb csapatoknak 1150-ben a görögökkel és a magyaroknak 1151-ben a halicsiakkal vívott csatáját, melyekben a magyarok szálfegeverrel kézitusára keltek.¹

E két csatának, sőt háromnak, mert már 1146-ban a leerefeldi vagy lajtmelléki csatát is kézitusával vívták, szálfegeverrel való vívása tényleg igazolja, hogy a nyugati, a lovagi harcmodort eleink nem is a XIII. század elején, hanem már a *XII-dik közepén* alkalmazták.

A kézítusa mellett a nyilazás megmaradt. A XIII. század második felében az osztrák Enenkel és a stájer Horneck egyaránt írják, hogy úgy az osztrák, mint a stájer lovagok panaszkodtak a nyilazó magyarokra, hogy nem lovagokhoz illő «messzeszálló nyilaikkal» esüffá teszik őket, a kik kézitusához vannak szokva.² De hogy a nyilazást a kézitusával együtt s miként alkalmazták, arra nincsen adatunk. Viszont azt sem tudjuk igazolni, hogy a nyilazást 1146-ban a régi harcmodó szerint alkalmazták volna.

Az az állítás, hogy őseink régi harcmodorukat, melyet Szent István óta kezdtek elhagyogatni, 150 év múlva már nem is alkalmazták volna, eddigelé sem Olchvárynál, sem másutt nincsen igazolva. Példákkal csak annyi volt igazolható, hogy a nyilazást még a XIII. század második felében is ismerték és hogy 1146-ban már kézitusára keltek.

Azt, hogy az egykori magyar hadi taktikát a lesvetéssel, visszafordulással kombinált lóhátról való tömeges nyilazást, az ellenséges soroknak körülzajlását és nyilazással való megbontását, melyről nem tudjuk kimutatni, hogy 955 után használtak volna, 1099-ben már nem ismerték, épen ez a perемыšli vereség

¹ Századok, 1902. 321—323. ll.

² Meynert id. m. 42—43. ll.

igazolja. A palóczok nyilazásáról fel kellett volna ismerniök ezek szándékát, ha egyáltalán tudták volna még a régi harcsmódot, hiszen a nyilazást még a XIII. században is alkalmazták.

Mivel tehát a 955-től 1099-ig vívott csaták egyikéről sem lehet kimutatni, hogy a régi taktika szerint vívták volna, mivel továbbá a fegyverzet is változott, a szabadon járó ősök Szent István óta mind állandóbban megtelepülő utóda, a nemesség sem, de a királyi várkatonaság sem érthette el a nyilazásban azt az ügyességet, a tömegeknek azt a feltétlen együttműködését, mely a lóvarendszerű csatavívási módnak sikeréhez feltétlenül szükséges, valamint, hogy a hazánkba telepedő és kézitusa-hoz szokott német lovagok példája is kétségtelenül befolyást gyakorolt eleinkre, igenis lehetséges, hogy 955 után elszoktak a régi rendszertől, és így bizonyosra vehetjük, hogy 1099-ben már nem ismerték fel és nem használták.

Mivel pedig 1099 után, bár a nyilazást megtartották, de nem tudjuk kimutatni, hogy a lesvetéses harcsmódot alkalmazták volna, ellenben bizonyos, hogy 1146-ban már kézitusa-ra keltek, a melynél a szálfe-gyveres roham a fő, ennél fogva, noha az 1099-iki az egyetlen világos példánk arra, hogy a saját harcsmódu-ruk szerint verték le őket, a mi csak úgy lehetséges, hogy nem ismerték fel, még pedig egyesegyedül és tisztán azért, mert már egyáltalán nem ismerték, igazoltnak kell tartanunk azt az állításunkat is, hogy ez a régi magyar harcsmódot alkalmazása folytán bekövetkezett teljes veresége Kálmán királynak tényleg határt jelöl hadi taktikánk történetében.

Mindezek megállapítása után végeredményül kimondhatjuk, hogy az avarok, a VI. századi turkok, a bulgárok és a magyarok hadirendje többsoros, azaz szélesebb, mélyebb volt, mint a többi hunfajta népeké, a mely csak egy sorból állott, — hogy mindezen népek hadsora-inak csapatai kis közök által voltak elválasztva, azaz a hadsorok meg voltak szakgatva, — hogy a magyarok régi taktikája azonos volt a többi hunfajta népekével, ez a csatavívási mód pedig az volt, melyet Maurikios a IV. 2. szakaszban ír le, melynek alkalmazása a valendári, az anzeni, az ennsburgi, a 910-diki lechmezei, a riadei, a második lech-

mezei és a peremyšli csaták leírásaiból látható; továbbá, hogy ezt a módot a magyarok 955-ben alkalmazták utoljára, 1099-ben már fel nem ismerték, jeléül, hogy akkor már nem ismerték, s végül, hogy 1146-ban már kézitusával vívtak. A nyugati lovaknak ezt a kedvelt csatavívási módját alkalmazták azután 1150-ben, 1151-ben s minden későbbi csatájukban, bár a nyílazást is megtartották. Elhagyták a saját fölényes taktikájukat s átvették a nyugat alantabb álló taktikáját.

Dr. HODINKA ANTAL.

Álló paizs, Mátyás király czímerével. A fekete sereg felszereléséből.